

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Maris Meelimäe

OLGEM EESTLASED, AGA SAAGEM KA EUROOPLASTEKS: EUROOPA LIIDU
NOORTE LIIKUVUSPROGRAMMIDE MÕJU IDENTITEEDILE

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Helen Urmann, MA

Tartu 2026

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 8382

Maris Meelimäe, 18.05.2026

Annotatsioon

Bakalaureusetöö uurib, kuidas rahvusvaheline õpiränne mõjutab Eesti noorte rahvuslikku ja Euroopa identiteeti. Töö keskendub sellele, kuidas noored kirjeldavad eestlaseks ja eurooplaseks olemist, millistes olukordades need kuuluvused esile tulevad ning kas rahvuslik ja Euroopa identiteet toimivad vastandlike või teineteist täiendavate enesemääratlustena. Eraldi pööratakse tähelepanu sellele, kas õpirändekogemus muudab identiteeti sisuliselt või muudab juba olemasolevad kuuluvused lihtsalt nähtavamaks ja teadlikumaks. Uurimus põhineb kvalitatiivsel lähenemisel. Empiirilise materjali moodustavad kolm fookusgrupiintervjuud rahvusvahelise õpirände kogemusega Eesti kõrgkoolinoorega. Andmeid analüüsiti temaatilise analüüsi meetodil, mis võimaldas tuvastada korduvaid mustreid osalejate enesemääratluses, sotsiaalsetes suhetes ja tulevikuplaanides. Tulemused näitavad, et õpiränne ei nõrgenda osalejate rahvuslikku identiteeti, vaid muudab eestluse sageli nähtavamaks ja teadlikumaks. Euroopa identiteet ilmneb pigem kogemusliku ja väärtuspõhise kuuluvusena, mitte alati otsese enesemääratlusena. Töö järeldeb, et Erasmus+ kogemus ei loo ühtset identiteedimuutuse mustrit, vaid kujundab noorte kuuluvustunnet mitmekihilisemaks, sidudes eestluse, euroopluse ja rahvusvahelise kogemuse.

Sisukord	
1. SISSEJUHATUS	6
2. TEOREETILINE RAAMISTIK	8
2.1. Identiteedi mõiste	8
2.2.1 Rahvuslik identiteet	9
2.2.2 Euroopa identiteet	10
2.4. Erasmus+ programmi varasem uurimine	11
2.5. Analüütiline raamistik	12
3. METOODIKA	14
3.1. Uurimisstrateegia	14
3.2. Uurimisküsimused ja teoreetilised ootused	15
3.3. Valim ja osalejad	15
3.4. Andmekogumismeetod	17
3.5. Teemaatiline analüüs	18
3.6. Eetilised kaalutlused	20
4. TULEMUSED	21
4.1. Õpirände motiivid ja üldine kogemus	21
4.2. Sotsiaalne keskkond	22
4.3. Rahvuse nähtavaks muutumine	23
4.4. Euroopa identiteet kui kogemus	24
4.5. Kuuluvuste kihilisus	25
4.6. Kogemuse pikem mõju	26
5. JÄRELDUSED	27
5.1. Rahvuslik identiteet	27
5.2. Euroopa identiteedi	28
5.3. Rahvuslik ja Euroopa identiteet koos	29
5.4. Sotsiaalne keskkond	30
5.5. Töö üldine järeldus	30
6. KOKKUVÕTE	32
7. KASUTATUD ALLIKAD	35
8. LISAD	37

Lisa 1. Fookusgrupiintervjuu küsimused	37
Lisa 2. Koodipuu	38

1. SISSEJUHATUS

Euroopa integratsioon on viimaste aastakümnete jooksul kujundanud märkimisväärselt Euroopa riikide poliitilist, majanduslikku ja kultuurilist arengut. Euroopa Liidu eesmärk ei ole olnud ainult majandusliku koostöö süvendamine, vaid ka ühise Euroopa identiteedi kujundamine, mis põhineb demokraatial, inimõigustel, avatuse põhimõtetel ja koostööl. Euroopa Liidu kodanike vaba liikumine, ühised haridusprogrammid ja kultuurivahetusprojektid on loonud tingimused, kus rahvusliku identiteedi kõrval on hakanud kujunema ka tugevam Euroopa identiteet. Eesti jaoks omandas Euroopa Liiduga liitumine 2004. aastal erilise tähenduse. Euroopa Liitu kuulumist nähti ühelt poolt julgeoleku garantiina ning teisalt võimalusena naasta Euroopa kultuuri- ja väärtusruumi pärast Nõukogude okupatsiooni perioodi. Euroopa integratsioon on mõjutanud eriti tugevalt nooremat põlvkonda, kes on üles kasvanud Euroopa Liidu liikmesriigis ning kelle jaoks Euroopa identiteet võib olla loomulik osa nende enesemääratlusest. Üheks oluliseks Euroopa integratsiooni tööriistaks noorte seas on Erasmus+ programm, mis võimaldab õpilastel õppida, töötada ja elada teistes Euroopa riikides. Programmi eesmärk on lisaks akadeemiliste teadmiste arendamisele tugevdada ka kultuuridevahelist mõistmist, Euroopa ühtekuuluvust ning noorte aktiivset kodanikutunnet.

Käesoleva töö eesmärk on uurida, kuidas Euroopa Liidu noorte liikuvusprogrammides osalemine mõjutab Eesti noorte rahvuslikku ja Euroopa identiteeti. Varasem kirjandus on väitnud, et rahvusvaheline liikuvus võib tugevdada Euroopa identiteeti (Fligstein, 2008; Carnine, 2015). Samas leidub ka vastanduvaid käsitlusi (Sigalas, 2010), mis väidavad, et liikuvusprogrammides osalemine ei tugevda või isegi nõrgendab Euroopa identiteeti. Samal ajal on tõstatatud küsimus, kas Euroopa identiteedi tugevnemine toimub rahvusliku identiteedi arvelt või suudavad need kaks identiteeti eksisteerida paralleelselt. Töö keskendub sellele, kuidas Erasmus+ programmis osalenud Eesti üliõpilased mõtestavad oma kuuluvust nii Eestisse kui ka Euroopasse ning kuidas rahvusvaheline kogemus on mõjutanud nende enesemääramist. Uurimus on oluline, kuna Euroopa identiteedi ja rahvusliku identiteedi suhe mõjutab otseselt kodanike suhtumist Euroopa Liitu, poliitilist osalust ning ühiskondlikku sidusust. Eesti kontekstis on teema eriti aktuaalne, arvestades viimaste aastate arutelusid Euroopa Liidu mõju üle Eesti suveräänsusele, kultuurile ja väärtustele. Töö uurimisküsimused on järgmised:

1. Kuidas kirjeldavad rahvusvahelises liikuvusprogrammis osalenud Eesti noored oma rahvuslikku identiteeti?

2. Kuidas mõtestavad osalejad Euroopa identiteeti ja eurooplaseks olemist?
3. Millistes olukordades muutuvad rahvuslik ja Euroopa identiteet osalejate jaoks nähtavaks?
4. Kas osalejad tajuvad rahvuslikku ja Euroopa identiteeti vastandlike või teineteist täiendavate kuuluvustena?
5. Millist rolli mängivad rahvusvahelised sõprussuhted, õpikeskkond, keel ja kultuuriline võrdlus identiteedi kujunemisel?

2. TEOREETILINE RAAMISTIK

Töö teooriaosa eesmärk on luua raamistik, mille abil analüüsida, kuidas rahvusvaheline õpiränne mõjutab noorte rahvuslikku ja Euroopa identiteeti. Seetõttu seotakse töös rahvusliku identiteedi käsitlused, Euroopa identiteedi teooriad ja Erasmus+ uuringud üheks tervikuks.

Esmalt defineeritakse identiteedi mõistet just selle töö alasel, uurides varasemaid lähenemise viise ja valitakse sobiv määratlus uurimisprobleemist lähtuvalt.

Seletatakse rahvusliku identiteedi mõiste, milles rõhuvad varasemad autorid keele, kultuuri ja ajaloomälu tähtsusele. Neid käsitlusi täiendab vaade, mille järgi rahvusvahelised suhted võivad muuta rahvusliku kuuluvuse teadlikumaks. Euroopa identiteedi puhul kombineeritakse varasemast kirjandusest institutsionaalset, väärtuspõhist ja kogemuslikku Euroopa identiteeti. Erasmus+ mõju osas ei ole varasem kirjandus ühel meelel. Oluline on arvestada erinevaid vaateid: õpiränne võib tugevdada Euroopa kuuluvust, kuid see sõltub osaleja kogemuse sisust ja sotsiaalsetest kontaktidest.

2.1. Identiteedi mõiste

Identiteedi mõiste on mitmetähenduslik ja seda on võimalik mitmel viisil defineerida. Brubaker ja Cooper (2000: 1-5) kritiseerivad identiteedi liigset kasutamist sotsiaalteadustes. Sama mõiste alla pannakse näiteks enesemääratlus, grupikuuluvus ja poliitilised kalduvused. Selles töös mõistetakse identiteeti eelkõige osalejate kuuluvustunde ja enesesuhestumisena. See tähendab, et fookuses ei ole identiteet kui objektiivne tunnus, näiteks kodakondsus, rahvuslik päritolu või ametlik Euroopa Liidu kodaniku staatus. Samuti ei käsitleta identiteeti ainult poliitilise hoiakuna Euroopa Liidu suhtes. Uurimuse keskmes on see, kuidas osalejad ise kirjeldavad oma kuulumist Eestisse, Euroopasse ja rahvusvahelisse keskkonda ning milliste kogemuste kaudu need kuuluvused nende jaoks tähenduslikuks muutuvad. Käesoleva töös lähtutakse arusaamast, et identiteet ei ole fikseeritud ega muutumatu omadus, vaid ajas kujunev ja sotsiaalselt konstrueeritud nähtus: “oluline on rõhutada vaatenurkade mitmekesisust, mille kaudu saame Euroopa identiteedi kontseptsioonile läheneda. Seega ei ole see identifitseerimisvorm „kas/või” küsimus ning kaks või mitu identifitseerimisvormi võivad koos eksisteerida” (Cojocar, 2019: 69). Konstruktivistliku käsitluse järgi ei ole identiteet midagi sellist, mis inimesel lihtsalt „on“, vaid see kujuneb kogemuste, sotsiaalsete suhete, keele, kultuuri ja institutsioonide kaudu (Checkel & Katzenstein, 2009; Cojocar, 2019: 74).

Sotsiaalse identiteedi teooria (Tajfel & Turner, 1979) aitab mõista, miks mõni kuuluvus muutub nähtavaks just võrdluses teistega. Nende järgi kujuneb osa inimese minapildist sellest, millistesse gruppidesse ta kuulub ja millise tähenduse ta sellele kuuluvusele annab. Eesti noor ei pruugi Eestis igapäevaselt mõelda sellele, et ta on eestlane. Välismaal õppides muutub see aga sagedamini kõneaineks: küsitakse, kust ta tuleb, mis keel on eesti keel, milline on Eesti ajalugu või miks Eesti erineb mõnest teisest Euroopa riigist. Sellistes olukordades ei ole rahvuslik identiteet enam vaikiv taust, vaid suhtluses esile kerkiv kuuluvus. Sotsiaalse identiteedi teooria seletab hästi võrdlusmomenti, kuid üksi jääb see selle töö jaoks liiga jäigaks. Sama inimene võib ühes olukorras tunda end eelkõige eestlasena, teises eurooplasena, kolmandas Balti või Ida-Euroopa taustaga inimesena ning neljandas lihtsalt rahvusvahelise tudengina. Seetõttu on mõistlik lisada Risse (2010: 19-23) mitmetasandilise identiteedi käsitus. Risse järgi võivad rahvuslik ja Euroopa identiteet olla üksteise sisse paigutuvad: inimene võib olla eestlane Euroopa ruumis, mitte eestlane Euroopa identiteedi arvelt.

Siit tuleneb töö esimene analüütiline lähtekoht: rahvuslikku ja Euroopa identiteeti ei käsitleta vastanditena. Küsimus ei ole ainult selles, kumb on tugevam, vaid selles, millal üks või teine kuuluvus osalejate kogemustes esile tuleb.

2.2.1 Rahvuslik identiteet

Rahvuslik identiteet on selle töö jaoks lähtekoht, sest välismaale minnakse alati mingist varasemast sotsiaalsest ja kultuurilisest positsioonist. Andersoni (1983: 5-7) tuntud käsitluse järgi on rahvus „kujuteldav kogukond“ ehk inimesed ei tunne enamikku oma kaasmaalastest, kuid tajuvad end siiski nendega seotuna. Seda sidet hoiavad jagatud keel, meedia, haridus, sümbolid ja ühised lood. Andersoni mõte aitab selgitada, miks Eesti võib välismaal olles muutuda isegi olulisemaks kui kodus. Kui inimene kuulab välismaal Eesti uudiseid, kasutab eesti keelt või seletab teistele Eesti kombeid, siis ta hoiab sidet kogukonnaga, mis ei ole füüsiliselt kohal, kuid on kujutluslikult ja emotsionaalselt olemas. Smithi (1991: 14-16) etnosümbolistlik lähenemine lisab siia ajaloolise mõõtme. Tema arvamusel toetub rahvuslik identiteet kollektiivsele mälule, sümbolitele, territooriumile ja väärtustele. Eesti puhul on see eriti oluline, sest eesti keel ja kultuuriline järjepidevus on olnud rahvusliku enesemääratluse keskmes. Seetõttu ei ole eestlus ainult kodakondsus või päritolu, vaid ka keeleline ja kultuuriline kuuluvus. Need käsitlused aitavad mõista rahvusliku identiteedi püsimist, kuid vähem seda, kuidas rahvuslik kuuluvus muutub siis,

kui inimene peab seda teistele selgitama. Siin täiendab neid Carnine'i (2015) uurimus rahvusvahelise üliõpilasmobiilsuse kohta. Carnine näitab, et transnatsionaalsed suhted võivad muuta rahvusliku identiteedi avatumaks ja refleksiivsemaks. See tähendab, et välismaal õppimine ei pruugi rahvuslikku identiteeti nõrgendada; see võib muuta selle teadlikumaks ja paindlikumaks. Anderson aitab mõista sidet kujuteldava rahvusliku kogukonnaga, Smith keele ja ajaloomälu tähtsust ning Carnine seda, kuidas rahvuslik identiteet muutub suhtluses teiste rahvustega. See tähendab, et rahvusliku identiteedi puhul ei küsita ainult, kas see tugevnes või nõrgenes. Sama oluline on küsida, millisel kujul eestlus välismaal nähtavaks muutus: kas koduigatsuse, keele, Eesti esindamise, kultuurilise uhkuse, kriitilise võrdluse või hoopis kodanikupõhisema enesemääratlusena.

2.2.2 Euroopa identiteet

Euroopa identiteeti on keerulisem määratleda kui rahvuslikku identiteeti. Euroopal ei ole ühtset keelt ega üht rahvusriiki. Seetõttu tuleb eristada, kas Euroopa identiteedist rääkides peetakse silmas Euroopa Liidu institutsioone ja Euroopa kultuurilist ruumi (Bruter, 2005), jagatud väärtusi (Habermas, 1998) või isiklikku kogemust Euroopas liikumisest (Fligstein, 2008).

Bruter (2005: 10-12) eristab Euroopa identiteedi poliitilist ja kultuurilist mõõdet. Poliitiline Euroopa identiteet seostub Euroopa Liidu institutsioonide ja kodanikukogukonnaga. Kultuuriline Euroopa identiteet tähendab aga tunnetust, et eurooplasi ühendavad teatud ajaloolised, kultuurilised või väärtuselised tähendused. See eristus on käesolevas töös vajalik, sest Erasmus+ osalejad ei pruugi rääkida Euroopast institutsionaalses keeles. Nad võivad küll mitte väljendada lojaalsust Euroopa Parlamendile või Komisjonile, kuid siiski seostada Euroopat vaba liikumise, õppimisvõimaluste, demokraatia, sotsiaalsete õiguste või rahvusvaheliste sõprussuhetega. Postnatsionaalse identiteedi (Habermas, 1998) käsitus aitab mõista Euroopa identiteedi väärtuspõhist mõõdet. Habermasi järgi ei pea poliitiline kuuluvus tänapäevases demokraatlikus ühiskonnas põhinema ühisel rahvuslikul kultuuril; see võib tugineda ka jagatud õigustele, demokraatlikele põhimõtetele ja avalikule arutelule. Euroopa Liidu puhul tähendab see võimalust mõelda eurooplusest kui väärtuspõhisest kuuluvusest, mis ei asenda rahvuskultuure, vaid lisandub neile. Habermasi lähenemine on kasulik, kuid jääb selle uurimuse jaoks mõnevõrra abstraktseks. Seda on keeruline antud olukorras kontseptualiseerida ja operatsionaliseerida. Seetõttu on vaja Fligsteini sotsioloogilisemat käsitlust. Fligstein (2008: 133-138) väidab, et Euroopa identiteet

kujuneb eelkõige nende seas, kes osalevad Euroopaülestes sotsiaalsetes väljades: õpivad, töötavad, reisivad ja loovad suhteid üle riigipiiride. Euroopa muutub tähenduslikuks mitte ainult ideena, vaid praktilise kogemusena. Fligstein seob Euroopa identiteedi väga otseselt Erasmus+ kogemusega. Erasmus+ muudab Euroopa Liidu osaleja jaoks elatud kogemuseks: stipendium, välisülikool, rahvusvahelised sõbrad, reisimine, võõrkeelne õppetöö ja argine toimetulek teises keskkonnas. Samas rõhutab Fligstein (2008: 167-171), et Euroopa identiteet ei teki kõigil ühtemoodi. Seda kogevad tugevamalt need, kellel on hariduslikud, keelelised ja majanduslikud ressursid piiriüleses ruumis liikumiseks.

Bruter, Habermas ja Fligstein annavad koos kolm viisi Euroopa identiteedi mõistmiseks. Bruter aitab küsida, kas Euroopa tähendab osalejate jaoks institutsiooni või kultuurilist kuuluvust. Habermas aitab märgata väärtuspõhist eurooplust. Fligstein suunab tähelepanu sellele, kuidas Euroopa muutub tähenduslikuks piiriüleste kontaktide ja igapäevaste kogemuste kaudu. See kolmik on empiirilise analüüsi jaoks oluline, sest intervjuudes võib Euroopa identiteet avalduda väga erinevas vormis: otse nimetatud eurooplasena tundmises, väärtustest rääkimises või hoopis sõprade ja reisimise kaudu.

2.4. Erasmus+ programmi varasem uurimine

Erasmus+ mõju identiteedile ei ole teaduskirjanduses üheselt mõistetud. Ühelt poolt on rõhutatud programmi võimet tugevdada Euroopa identiteeti, teisalt on näidatud, et selline mõju ei teki automaatselt, vaid sõltub suuresti vahetuskogemuse sisust ja sotsiaalsest kontekstist. Mitchell (2012: 490-518; 2015: 330-348) käsitles võib Erasmus-kogemust mõista Euroopa kodanikukogemusena, sest õpirände kaudu muutuvad Euroopa Liidu pakutavad võimalused noorte jaoks isiklikult kogetavaks. Euroopa ei jää sellisel juhul üksnes poliitiliseks või institutsionaalseks projektiks, vaid muutub ruumiks, kus saab õppida, liikuda, elada ja luua sotsiaalseid suhteid.

Samas leidis Sigalas (2010: 241-265) oma uuringus, et piiriülese suhtluse suurenemine ei tähenda iseenesest Euroopa identiteedi tugevnemist. Tema järgi sõltub mõju sellest, kellega osaleja vahetuse ajal suhtleb, millised on tema varasemad hoiakud ning milline on kogemuse laiem sotsiaalne keskkond. See täiendab Mitchell käsitlust, näidates, et Erasmus+ võib küll luua tingimused Euroopa identiteedi tugevnemiseks, kuid selle tegelik mõju sõltub sellest, kuidas osaleja oma kogemust elab ja tõlgendab. Sarnast tingimuslikku vaadet toetab ka Cojocar (2019: 66-78), kelle järgi ei teki Euroopa identiteet pelgalt programmis osalemise kaudu, vaid suhtluses,

võrdluses ja kogemuse mõtestamisel. Seega ei saa Erasmus+ programmi pidada identiteedimuutuse otseseks põhjuseks, vaid pigem võimaluseks, mille mõju sõltub konkreetsest kogemusest. King ja Ruiz-Gelices (2003: 229-252) laiendavad seda arutelu tulevikumõõtmega, näidates, et rahvusvaheline õpikogemus võib mõjutada noorte hilisemaid õpi-, töö- ja rändeplane. Kuigi see ei tähenda otseselt identiteedimuutust, osutab see sellele, et väliskogemus võib muuta seda, milliseid tulevikke noor enda jaoks võimalikuks peab. Realistlikuks võivad muutuda enne võimatuna näivad tegevused nagu magistriõpingud või töötamine välismaal.

Sellest tuleneb käesoleva töö jaoks oluline järeldus: Erasmus+ mõju identiteedile sõltub erinevatest teguritest. Ei piisa üksnes teadmisest, et osaleja käis välismaal. Oluline on analüüsida ka seda, kellega ta suhtles, kas ta sattus peamiselt rahvusvahelisse tudengikeskkonda või kohalike sekka, kas ta oli ainus eestlane, kuidas ta võrdles Eestit ja sihtriiki ning kas Euroopa muutus tema jaoks vahetuse käigus isiklikult tähenduslikuks.

2.5. Analüütiline raamistik

Teoreetilised käsitlused viitavad sellele, et Erasmus+ kogemus ei vii rahvusliku identiteedi kadumiseni, vaid võib muuta selle nähtavamaks ja teadlikumaks. Euroopa identiteet võib samal ajal kujuneda rahvusliku identiteedi kõrvale, kuid seda ei saa eeldada iga rahvusvahelise kogemuse automaatse tulemusena. Seetõttu on analüüsis vaja eristada, kas osaleja kirjeldab tegelikku kuuluvustunnet, praktiliste võimaluste hindamist, väärtustega nõustumist või lihtsalt rahvusvahelist suhtlust.

Euroopa identiteedi puhul kasutatakse töös kolme eristust. Esiteks eristatakse Euroopa Liidu praktiliste võimaluste hindamist Euroopa identifitseerimisest. Näiteks Schengeni ala mugavus, Erasmus+ stipendium või võimalus õppida teises riigis näitavad, et osaleja tajub Euroopa Liitu kasuliku ja toimiva raamistikuna. See ei tähenda aga iseenesest, et ta tunneks end eurooplasena. Sellised vastused viitavad pigem Euroopa institutsionaalsele ja praktilisele tähendusele kui tugevale identiteedilisele samastumisele. Teiseks eristatakse Euroopa väärtustega nõustumist eurooplaseks olemise tundest. Kui osaleja seostab Euroopat demokraatia, vaba liikumise, inimõiguste või sallivusega, näitab see väärtuspõhist lähedust Euroopaga, kuid ka see ei pruugi veel tähendada isiklikku Euroopa identiteeti. Kolmandaks eristatakse rahvusvahelisi kontakte Euroopa identiteedist. Rahvusvahelised sõbrad võivad muuta Euroopa osaleja jaoks lähedasemaks,

kuid kui sõpruskond on laiemalt globaalne või osaleja kirjeldab end pigem rahvusvahelise inimesena, ei saa seda automaatselt tõlgendada Euroopa identiteedi tugevnemisena.

Need eristused tuginevad Euroopa identiteedi kirjanduses esinevale jaotusele poliitilise, kultuurilise, väärtuspõhise ja kogemusliku kuuluvuse vahel. Bruter aitab eristada poliitilist ja kultuurilist Euroopa identiteeti, Habermas võimaldab mõtestada Euroopat väärtuspõhise poliitilise kogukonnana ning Fligstein suunab tähelepanu sellele, et Euroopa muutub inimeste jaoks tähenduslikuks eelkõige piiriüleste sotsiaalsete kontaktide kaudu (Bruter, 2005: 10-12; Habermas, 1998; Fligstein, 2008: 133-138). Käesolevas töös kasutatakse neid käsitlusi koos, kuid analüütiliselt piiritletult: Euroopa kogemine, Euroopa võimaluste kasutamine ja Euroopa identiteet ei ole sama asi. Euroopa identiteedist räägitakse tugevamas tähenduses siis, kui osaleja kirjeldab Euroopat osana oma enesemääratlusest või kuuluvustundest. Nõrgemas tähenduses võib rääkida Euroopa kogemuslikust lähedusest, kui Euroopa muutub osaleja jaoks tuttavamaks, praktilisemaks või isiklikumaks, kuid ei kujune otseseks identiteedikategooriaks.

Empiirilises analüüsis lähtutakse seega kolmest analüütilisest küsimusest. Esiteks küsitakse, millal ja kuidas rahvuslik kuuluvus osalejate kogemustes nähtavaks muutub. Teiseks analüüsitakse, kas Euroopa ilmneb osalejate jaoks institutsionaalse võimaluse, väärtusruumi, kogemusliku läheduse või otsese identiteedina. Kolmandaks vaadeldakse, kas eestlus ja eurooplus esinevad vastandlike, eraldiseisvate või teineteist täiendavate kuuluvustena. Selline raamistik võimaldab vältida liialt lihtsat järeldust, et iga rahvusvaheline kontakt tähendab Euroopa identiteedi tugevnemist või et iga Eestist rääkimine tähendab rahvusliku identiteedi kasvu.

3. METOODIKA

3.1. Uurimisstrateegia

Käesolev töö põhineb kvalitatiivsel uurimisstrateegial, sest uurimuse eesmärk on mõista, kuidas Eesti noored ise kirjeldavad Erasmus+ või muu rahvusvahelise õpirände kogemuse mõju oma rahvuslikule ja Euroopa identiteedile. Kvalitatiivne lähenemine sobib sellise uurimisprobleemi puhul, sest identiteet ei avaldu üksnes mõõdetava tunnusena, vaid inimeste enesekirjeldustes, kogemustes, võrdlustes, emotsioonides ja tähendustes. Flick (2018: 11-12) järgi on kvalitatiivse uurimuse keskmes nähtuse mõistmine osalejate vaatenurgast ning uurija ülesanne on tõlgendada, milliseid tähendusi inimesed oma kogemustele annavad. Autor rõhutab samuti, et kvalitatiivne uurimus sobib olukordadesse, kus uuritakse sotsiaalsete nähtuste tähendusi nende loomulikus ja kogemuslikus kontekstis (Flick, 2018: 12-14). Sellest lähtudes ei püüa käesolev töö mõõta, kas rahvuslik või Euroopa identiteet on pärast õpirännet statistiliselt „tugevam“ või „nõrgem“, vaid uurib, kuidas osalejad ise neid muutusi sõnastavad ning millistes olukordades rahvuslik, Euroopa või rahvusvaheline kuuluvus nende jaoks nähtavaks muutub.

Uurimus on oma iseloomult tõlgendav. See tähendab, et töö ei eelda, et rahvusliku või Euroopa identiteet käsitletakse fikseeritud omadusena, vaid tähendusena, mida inimesed loovad oma kogemusi meenutades, teistega võrreldes ja oma kuuluvusi sõnastades. Kvalitatiivne intervjuu ei ole ainult info kogumise vahend, vaid teadmise loomise olukord, kus tähendused kujunevad intervjuueerija ja intervjuueeritavate vahelises suhtluses (Kvale & Brinkmann, 2009: 17-18). Käesolevas töös on see oluline, sest arusaamasid mõtestatakse sageli arutelu käigus: näiteks võrreldes Eestit sihtriigiga, meenutades suhtlust teiste vahetustudengitega või arutades, kas nad tajusid end välismaal rohkem eestlase, eurooplase või rahvusvahelise inimesena. Seetõttu ei käsitleta fookusgrupi vastuseid objektiivsete mõõtmistulemustena, vaid osalejate kogemuslike ja sotsiaalselt kujunevate enesetõlgendustena.

Uurimisstrateegia tugineb juhtumipõhisele lähenemisele tähenduses, et iga osaleja kogemust analüüsitakse eraldi juhtumina. Tegemist on kvalitatiivse temaatilise uurimisega, mille fookuses on rahvusvahelise õpirände kogemusega Eesti kõrgkoolinoorte ühised ja erinevad tähendusmustrid. Uuritav rühm on oluline seetõttu, et just kõrgkoolis õppivad noored on eluetapis, kus õpi-, töö- ja elukohavalikud on sageli alles kujunemas ning rahvusvaheline kogemus võib mõjutada nii enesetaju kui ka tulevikuplaane. Samuti on Erasmus+ ja teised õpirände võimalused suunatud suurel määral just sellele rühmale, mistõttu pakuvad nende kogemused sobiva võimaluse

uurida, kuidas Euroopa integratsiooni praktilised võimalused suhestuvad rahvusliku ja Euroopa identiteediga.

3.2. Uurimisküsimused ja teoreetilised ootused

Töö keskne uurimisküsimus on: Kuidas liikuvusprogrammi kogemus Eesti noorte rahvuslikku ja Euroopa identiteeti?

Sellele küsimusele vastamiseks on püstitatud järgmised alaküsimused:

6. Kuidas kirjeldavad rahvusvahelises liikuvusprogrammis osalenud Eesti noored oma rahvuslikku identiteeti?
7. Kuidas mõtestavad osalejad Euroopa identiteeti ja eurooplaseks olemist?
8. Millistes olukordades muutuvad rahvuslik ja Euroopa identiteet osalejate jaoks nähtavaks?
9. Kas osalejad tajuvad rahvuslikku ja Euroopa identiteeti vastandlike või teineteist täiendavate kuuluvustena?
10. Millist rolli mängivad rahvusvahelised sõprussuhted, õpikeskkond, keel ja kultuuriline võrdlus identiteedi kujunemisel?

Teoreetilise raamistiku põhjal oli töö lähteootus, et rahvusvaheline õpiränne ei nõrgenda tingimata rahvuslikku identiteeti, vaid võib muuta inimesed sellest teadlikumaks ja refleksiivsemaks. Samal ajal võib Euroopa identiteet kujuneda rahvusliku identiteedi kõrvale täiendava kihina, eriti juhul, kui osalejal tekivad tähenduslikud piiriülesed suhted ning Euroopa muutub tema jaoks praktiliseks kogemusruumiks. See ootus tugineb mitmetasandilise identiteedi käsitlesele, mille järgi rahvuslik ja Euroopa kuuluvus võivad koos eksisteerida, ning varasematele õpirände uuringutele, mille järgi mobiilsuse mõju sõltub suuresti sotsiaalsetest kontaktidest ja kogemuse sisust (Risse, 2010: 19-23; Sigalas, 2010: 241-265; Mitchell, 2012: 490-518; Cojocaru, 2019: 66-78). Samas jäeti analüüsis avatuks ka võimalus, et Euroopa identiteet ei tugevne, jääb kaudseks või väljendub hoopis laiemas rahvusvahelise või piirkondliku kuuluvusena.

3.3. Valim ja osalejad

Uurimuses kasutati eesmärgipärast valimit. Eesmärgipärane valim sobib kvalitatiivses uurimuses olukordadesse, milles uurija soovib kaasata inimesi, kellel on uuritava nähtuse kohta otsene

kogemus ning kes saavad selle kohta anda sisulist ja kogemuslikult rikast infot (Patton, 2002: 230-246).

Käesoleva töö puhul olid valimi moodustamise kriteeriumid järgmised:

- osaleja on Eesti üliõpilane;
- osalejal on Erasmus+ õpi- või praktikaprogrammi kogemus;
- osaleja on valmis reflekteerima oma identiteedi, kuuluvustunde ja rahvusvahelise kogemuse üle;
- osaleja on nõus osalema fookusgruupiintervjuus, nõus andmete töötlemisega ning andmete esitamisega üldistatud kujul lõputöös.

Osalejaid otsiti läbi avaliku kutse, mis edastati läbi Eesti ülikoolide rahvusvaheliste õpingute koordinaatorite edasi programmis osalenud noortele. Samuti jagati kutset Erasmus Student Network'i Eesti osakonna kaudu. Osalema kutsuti kõiki, kes olid valmis oma kogemust jagama ja nõusoleku seda uuringus kasutada. Osalejate hulgas oli nii neid, kes olid osalenud Erasmus+ õpirändes ühe semestri jooksul, kui ka neid, kellel oli varasem või täiendav rahvusvaheline õpi-, praktika- või vahetuskogemus.

Andmestiku moodustavad üks paarisintervjuu ja kaks fookusgruupiintervjuud kokku 14 osalejaga, mis viidi läbi vastavalt 30. ja 31. märtsil ning 1. aprillil 2026 ning neid tähistatakse töös fookusgruupi koodidega FG1, FG2 ja FG3. Esimene intervjuu kestis ligikaudu 65 minutit, teine 84 ning kolmas ligikaudu 71 minutit. Esimeses intervjuus osales kaks inimest, teises kuus ja kolmandas kuus. Osalejate õpirände sihtriigid olid mitmekesised: Tšehhi, Itaalia, Sloveenia, Saksamaa, Belgia, Iirimaa, Soome, Rootsi, Ungari, Kreeka ja Austria. Selline varieeruvus võimaldas võrrelda erinevaid sihtriike ja sotsiaalseid kogemusi, kuigi töö ei sea eesmärgiks riikidevahelist süstemaatilist võrdlust. Osalejate kogemuse kestus varieerus ühe ja kahe semestri vahel. Kõigis gruppides osalesid rahvusvahelise õpi- või praktikakogemusega noored. Valimi puhul tuleb arvestada, et tegemist ei ole esindusliku valimiga. Uuringusse jõudsid inimesed, kes olid valmis identiteedi ja rahvusvahelise kogemuse teemadel arutlema. Seetõttu võivad osalejad olla keskmisest avatumad rahvusvahelisele kogemusele või identiteedi reflekteerimisele. Seda piirangut arvestatakse tulemuste tõlgendamisel.

Tabel 1. Osalejate õpirände kogemus

Osaleja kood	Õpirände sihtkoht	Kestus
FG1-1	Tšehhi	1 semester
FG1-2	Itaalia ja Sloveenia	2 semestrit
FG2-1	Saksamaa ja Sloveenia	2 semestrit
FG2-2	Saksamaa	2 semestrit
FG2-3	Saksamaa	1 semester
FG2-4	Belgia	2 semestrit
FG2-5	Saksamaa	1 semester
FG2-6	Iirimaa	2 semestrit
FG3-1	Soome	1 semester
FG3-2	Itaalia	1 semester
FG3-3	Rootsi	1 semester
FG3-4	Soome	1 semester
FG3-5	Ungari	2 semestrit
FG3-6	Kreeka ja Austria	2 semestrit

3.4. Andmekogumismeetod

Andmekogumise põhimeetodina kasutati fookusgruupiintervjuusid. Fookusgrupp on kvalitatiivne rühmaintervjuu vorm, kus osalejad arutlevad uurija juhitud teemadel ning vastavad mitte ainult uurija küsimustele, vaid reageerivad ka üksteise mõtetele (Morgan, 1997: 1-8; Krueger & Casey, 2015: 2-7). Käesoleva töö jaoks oli fookusgrupp sobiv meetod, sest identiteet ei kujune ainult individuaalse sisekaemusena, vaid ka sotsiaalses suhtluses. Rühmaarutelu võimaldas jälgida, kuidas osalejad üksteise kogemusi kinnitasid, täpsustasid või vaidlustasid. Kui üks osaleja kirjeldas näiteks välismaal eestlaseks olemise tugevamat tajumist, said teised sellele reageerida oma kogemuse põhjal. Selline vastastikune arutelu tõi esile nii jagatud mustrid kui ka erimeelsused, mis oleksid individuaalintervjuudes võinud jääda vähem nähtavaks.

Fookusgrupi meetodi valikul arvestati ka selle piirangutega. Rühmaintervjuus võivad mõned osalejad olla aktiivsemad ja teised tagasihoidlikumad; samuti võivad vastajad oma seisukohti grupi üldise meeleolu järgi kohandada. Krueger ja Casey rõhutavad, et fookusgrupi moderaatori ülesanne on hoida arutelu avatuna ning anda osalemisvõimalus erinevatele häältele, mitte ainult kõige aktiivsematele vastajatele (Krueger & Casey, 2015: 87-91). Intervjuude läbiviimisel püüti seda põhimõtet järgida: vajadusel suunati küsimusi tagasi vaiksematele osalejatele ning küsiti täpsustusi, kui mõni kogemus jäi liiga üldiseks. Samas tuleb tulemuste tõlgendamisel arvestada, et fookusgrupp loob alati teatud ühise arutelusituatsiooni, mistõttu on saadud materjal ühtaegu individuaalne ja kollektiivne.

Fookusgrupid olid poolstruktureeritud. Poolstruktureeritud lähenemine tähendab, et intervjuul oli eelnevalt koostatud teemakava (Lisa 1), kuid arutelu käigus jäeti ruumi osalejate enda rõhuasetustele ja kogemustele (Kvale & Brinkmann, 2009: 130-135). Intervjuukava koosnes järgmistest teemaplokkidest:

1. osalejate taust ja liikuvuskogemus;
2. motivatsioon Erasmus+ või muu rahvusvahelise kogemuse saamiseks;
3. sotsiaalne keskkond välismaal: kohalikud, rahvusvahelised tudengid ja kaasmaalased;
4. rahvusliku identiteedi tajumine enne ja pärast väliskogemust;
5. Euroopa identiteedi ja eurooplaseks olemise tähendus;
6. rahvusliku ja Euroopa identiteedi koosseksisteerimine;
7. keele, kultuuri, väärtuste ja piirkondliku läheduse roll;
8. liikuvuskogemuse mõju tulevikuplaanidele ja enesetajule.

Intervjuukava lähtus töö uurimisküsimustest ning teoreetilisest raamistikust. Küsimused olid avatud vormis, et osalejad saaksid oma kogemusi vabalt kirjeldada. Moderaatori roll oli suunata vestlust nii, et kõik uurimisküsimustega seotud teemad saaksid käsitletud, kuid samal ajal säiliks osalejate võimalus tõstatada uusi ja uurija jaoks ootamatuid teemasid.

3.5. Temaatiline analüüs

Intervjuumaterjali analüüsimiseks kasutati temaatilist analüüsi. Temaatilist analüüsi määratletakse meetodina, mille abil tuvastatakse, analüüsitakse ja tõlgendatakse andmestikus korduvaid tähendusmustreid ehk teemasid (Braun & Clarke, 2006: 79). Meetod sobib käesoleva uurimuse jaoks, sest töö eesmärk on mõista, millised identiteedi ja kuuluvusega seotud tähendused korduvad

eri osalejate vastustes ning millised erinevused või pinged nende vahel ilmnevad. Temaatiline analüüs on piisavalt paindlik, et siduda teoreetilised mõisted empiirilise materjaliga, kuid samal ajal võimaldab see märgata ka teemasid, mida uurija ei olnud enne andmete lugemist ette näinud (Braun & Clarke, 2006: 78-81).

Analüüs toimus mitmes etapis. Esmalt transkribeeriti ja loeti intervjuumaterjal ning intervjuude juurde tehtud märkmed tervikuna läbi, et saada ülevaade arutelude üldisest sisust. Seejärel märgiti esialgsed tähendusüksused, mis olid seotud uurimisküsimustega: rahvuslik identiteet, Euroopa identiteet, eestluse nähtavaks muutumine, sotsiaalne keskkond, rahvusvahelised suhted, keel, kultuuriline võrdlus, piirkondlik kuuluvus ja tulevikuplaanid. Kolmandas etapis koondati sarnased koodid laiemateks teemadeks (Lisa 2). Braun ja Clarke kirjeldavad temaatilist analüüsi etapiviisilise protsessina, mis liigub materjaliga tutvumisest esialgsete koodide loomise, teemade otsimise, teemade ülevaatamise ja lõpliku sõnastamiseni (Braun & Clarke, 2006: 87-93). Käesolevas töös järgiti sama loogikat, kuid analüüsi käigus liiguti mitu korda tagasi varasemate etappide juurde, kui mõni kood või teema vajab täpsustamist.

Kodeerimisel kasutati kombineeritud deduktiivset ja induktiivset lähenemist. Peamiselt kasutati deduktiivsed koode, mis lähtusid teoreetilisest raamistikust: rahvuslik identiteet, Euroopa identiteet, mitmetasandiline identiteet ja piiriülene sotsialiseerumine. Induktiivsed koodid kujunesid intervjuumaterjalist endast. Sellisteks teemadeks olid näiteks Eesti tutvustaja roll, ainukese eestlase positsioon, Erasmus'e mull, Eesti väikeriigi tähendus ning Ida- ja Lääne-Euroopa eristus. Selline kombineeritud lähenemine oli vajalik, sest ainult teooriast lähtuv kodeerimine oleks võinud „suruda“ osalejate kogemused liiga valmis kategooriatesse. Samal ajal andis teoreetiline raamistik analüüsile fookuse ja aitas eristada, millised teemad on uurimisküsimuste seisukohalt kõige olulisemad.

Analüüsis pöörati tähelepanu mitte ainult sellele, millised teemad kordusid, vaid ka sellele, kuidas osalejad neist rääkisid. Kvalitatiivses analüüsis ei ole oluline üksnes esinemissagedus, vaid ka tähendus, mida osalejad kogemusele omistavad (Braun & Clarke, 2006: 82-84). Seetõttu analüüsiti eraldi oodatust erinevaid vastuseid. Näiteks eristati olukordi, kus osalejad kirjeldasid rahvusliku identiteedi tugevnemist, ja olukordi, kus nad rääkisid pigem eestluse teadvustumisest. Samuti eristati otsest Euroopa identiteeti ja Euroopa kui kogemusruumi tajumist. Selline eristus oli oluline, et mitte tõlgendada igat reisimise, sõprussuhete või õppimisvõimaluste kirjeldust automaatselt Euroopa identiteedi tugevnemisena.

3.6. Eetilised kaalutlused

Uuringus järgiti teaduseetika põhimõtteid. Osalejatele selgitati enne intervjuu algust uurimuse eesmärki, andmete kasutamise viisi ja anonüümsuse tagamise põhimõtteid. Osalemine oli vabatahtlik ning osalejatel oli õigus jätta vastamata küsimustele, millele nad ei soovinud vastata. Samuti küsiti osalejatelt nõusolekut vestluse salvestamiseks.

Kuna intervjuudes käsitleti identiteeti, rahvuslikku kuuluvust, kultuurilisi kogemusi ja isiklikke hoiakuid, pöörati tähelepanu sellele, et arutelukeskkond oleks osalejatele mugav ja turvaline. Fookusgrupi olukorras on anonüümsuse tagamine keerukam kui individuaalintervjuus, sest osalejad kuulevad üksteise vastuseid. Seetõttu rõhutati arutelu alguses, et teiste osalejate kogemustesse tuleb suhtuda konfidentsiaalselt ja lugupidavalt. Andmete esitamisel lõputöös kasutatakse anonümiseeritud kujul esitatud tsitaate. Osalejate nimed, täpsed isikuandmed ja muud tuvastamist võimaldavad detailid on eemaldatud või asendatud üldisemate kirjeldustega. Tsitaate kasutatakse üksnes ulatuses, mis on vajalik analüüsi toetamiseks.

4. TULEMUSED

Käesolev peatükk esitab kolme fookusgrupi intervjuu ning intervjuude juurde tehtud märkmete põhjal esile tulnud tulemused. Peatükis kirjeldatakse, mida osalejad oma Erasmus+ või muu rahvusvahelise õpirändekogemuse kohta rääkisid ning millised teemad intervjuudes kordusid. Tsitaadid on anonümiseeritud ning neid kasutatakse selleks, et näidata osalejate kogemuste sõnastust ja anda edasi intervjuudes esinenud mõtteviise.

4.1. Õpirände motiivid ja üldine kogemus

Intervjuudes kirjeldati välismaale õppima või praktikale minekut mitme erineva motiivi tõttu. Vastustest tuli välja, et õpiränne ei olnud ainult akadeemiline otsus, vaid laiem isiklik kogemus, millega seostusid enese proovilepanek, iseseisvumine, keeleõpe, uue keskkonna kogemine ja soov näha elu väljaspool Eestit. Korduvalt mainiti, et Eesti oli mingil hetkel hakanud tunduma väike või nn liiga tuttav ning välismaale minek pakkus võimalust kogeda midagi avaramat: „Eesti oli liiga väike. Tahtsin näha suurt maailma.“ Teine osaleja kirjeldas välismaale minekut pigem isikliku katsumusena: „Ma tahtsin ennast proovile panna. Kuidas välismaal päriselt elada on, mitte ainult reisile minna.“ Sellistes vastustes ei olnud õpiränne ainult õppimise jätkamine teises ülikoolis, vaid võimalus testida enda hakkamasaamist uues sotsiaalses ja kultuurilises keskkonnas. Keeleõpe oli samuti oluline motiiv, kuid seda ei kirjeldatud ainult formaalse oskusena. Osalejate jaoks tähendas keele õppimine võimalust kohalikku keskkonda paremini mõista ja argielus osaleda. Keele kasutamine väljaspool klassiruumi andis kogemusele praktilise mõõtme. Näiteks kirjeldati, et „parim viis keelt õppida on olla keskkonnas, kus ei ole muud varianti, kui proovida seda keelt rääkida.“ Samas ei tähendanud keeleõppe soov alati täielikku lõimumist kohaliku ühiskonnaga. Mõnel juhul jäi igapäevane suhtlus siiski ingliskeelseks ja rahvusvaheliseks, kuid isegi siis peeti kohalikku keelt oluliseks märgiks sellest, et inimene püüab sihtriiki paremini mõista. Kolmanda motiivina tuli esile Erasmus+ programmi praktiline pool. Mitmes intervjuus nimetati stipendiumi ja programmi korralduslikku tuge põhjusena, miks välismaale minek tundus realistlik ja kättesaadav. Rahaline toetus vähendas ebakindlust ning muutis otsuse lihtsamaks: „kui juba on see võimalus, et sul makstakse välismaal elamine kinni, siis tuleb see ära võtta.“ Sellistes kirjeldustes oli Erasmus+ korraga nii isiklik võimalus kui ka institutsionaalne raamistik, mis muutis rahvusvahelise kogemuse üliõpilase jaoks teostatavaks. Välismaale minekut ei kirjeldatud seega ainult spontaanselt tekkinud soovina, vaid ka võimalusena, mida programm aktiivselt toetas.

Üldist kogemust kirjeldasid osalejad valdavalt positiivsena, kuid vastustes oli näha ka kohanemise keerukust. Välismaal elamine tähendas uue elurütm, uue ülikoolisüsteemi, uute sotsiaalsete suhete ja vahel ka üksinduse või ebakindlusega toimetulekut. Mõne jaoks oli kogemus väga sotsiaalne ja seotud reisimise, sõprade ning üritustega; mõne jaoks tähendas see rohkem iseseisvust ja omaette hakkama saamist. Korduvalt mainiti, et välismaal elamine erineb tavalisest reisimisest, sest seal tuleb argielu päriselt korraldada: leida elukoht, suhelda ametiasutustega, orienteeruda uues linnas, õppida võõras süsteemis ja luua sotsiaalne võrgustik. Seetõttu kirjeldati õpirännet sageli kui kogemust, mis andis juurde julgust ja kindlustunnet.

4.2. Sotsiaalne keskkond

Sotsiaalset keskkonda kirjeldati ühe olulisema kogemuse kujundajana. Vastustes eristusid peamiselt kolm kogemust: suhtlus teiste rahvusvaheliste tudengitega, suhtlus kohalikega ning nende kahe kombinatsioon. Mitmed osalejad kirjeldasid, et välismaal kujunes peamine sõpruskond teistest vahetustudengitest. Sellist keskkonda kirjeldati sageli kiiresti tekkiva ja toetavana, sest rahvusvahelised tudengid olid sarnases olukorras: nad olid uues riigis, otsisid sõpru ja püüdsid kohaneda. Ühes arutelus öeldi, et „rahvusvahelised hoiavad võõras riigis kokku“. See väljendab hästi, kuidas välismaal olemise kogemus võis luua kiiresti ühise pinna ka väga erineva taustaga inimeste vahel. Rahvusvahelise tudengiringi kujunemisel mainiti olulise tegurina Erasmus Student Network'i (ESN) ja teisi vahetustudengitele mõeldud üritusi. Need aitasid luua suhtlusvõrgustikku ning andsid välismaal olemisele sotsiaalse rütmi. Samas tuli vastustest välja, et selline keskkond võis mõnikord jääda üsna eraldiseisvaks kohalikust ühiskonnast. Mõnel juhul räägiti kogemusest, kus rahvusvaheline sõpruskond oli väga aktiivne, kuid kohalikega suhtlemist oli vähe. Ilmnes, et rahvusvaheline suhtlus oli sageli lihtsamini kättesaadav kui kohalikega sügavama kontakti loomine. Samas ei olnud kõigi kogemus ühesugune. Mõned osalejad suhtlesid rohkem kohalikega või elasid keskkonnas, kus kohalikku ellu sisenemine oli loomulikum. Näiteks kirjeldati kogemust, kus elati kohaliku pere juures või oldi rohkem seotud sihtriigi kohalike tudengiorganisatsioonidega. Sellisel juhul oli väliskogemus vähem seotud klassikalise Erasmus+ tudengiringiga ja rohkem sihtriigi argieluga. Osalejad rõhutasid, et palju sõltus elukohast, õppekorraldusest, inimesest endast ja juhusest. Ühes vastuses öeldi: „Oleneb inimestest, kas klapib kohalikega või välistudengitega.“ See lause võtab hästi kokku, et sotsiaalne keskkond ei kujunenud ainult programmi kaudu, vaid ka isiklike valikute, võimaluste ja juhuslike kontaktide kaudu.

Oluline erinevus ilmnes ka selles, kas osaleja oli välismaal ainus eestlane või oli tal olemas Eesti taustaga suhtlusvõrgustik. Kui eestlasi oli vähe, kirjeldati sagedamini olukordi, kus tuli oma päritolu selgitada ja Eestit tutvustada: „kuna ma olin seal ainus eestlane, siis pidin rohkem seletama, mis Eesti on.“ Selline olukord erines suuremate riikide tudengite kogemusest, kellel võis olla lihtsam leida oma rahvuskaaslasi ja jääda nendega suhtlema. Eesti tudengite puhul kerkis intervjuudes esile just väikese rahvuse kogemus: eestlasi oli rahvusvahelises keskkonnas vähe ja seetõttu muutus päritolu nähtavamaks.

4.3. Rahvuse nähtavaks muutumine

Rahvusliku identiteedi puhul kordus kõigis fookusgruppides mõte, et eestlaseks olemine muutus välismaal nähtavamaks. Seda ei kirjeldatud alati suure muutusena, vaid pigem olukorrana, kus tavaliselt enesestmõistetav kuuluvus tuli rohkem esile. Eestis elades ei pruugi inimene igapäevaselt mõelda sellele, mida tähendab olla eestlane, sest keel, kultuur ja ühiskondlik keskkond on tuttav taust. Välismaal muutus see taust aga nähtavaks. Ühes vastuses öeldi: „Kui ma olen Eestist ära, siis minust saab kõige suurem Eesti patrioot.“ Eemalolek võis muuta sideme Eestiga tugevamalt tajutavaks ja emotsionaalsemaks.

Lisaks oli eestluse esiletulek sageli seotud selgitamise ja esindamisega. Rahvusvahelises keskkonnas küsiti Eesti kohta, vahel ei teatud Eestit või aeti seda segamini teiste piirkonna riikidega. Sellistes olukordades pidid osalejad rääkima Eesti asukohast, keelest, ajaloost, kultuurist või igapäevaelust. Intervjuudes tekkis selle kohta väljend „Eesti kultuuri diplomaat“. See ei tähendanud ametlikku esindamist, vaid pigem argist rolli, kus osaleja pidi oma päritolu teistele arusaadavaks tegema. Mõnes vastuses kirjeldati, et välismaal olles hakati rohkem mõtlema, mida Eesti kohta öelda ja kuidas oma riiki tutvustada. Seejuures ei olnud Eesti tutvustamine ainult teiste harimine, vaid ka viis iseenda kuuluvust läbi mõelda. Eestlus väljendus intervjuudes väga igapäevaste asjade kaudu. Korduvalt mainiti eesti keele igatsust, eestikeelse meedia tarbimist, Eesti uudiste jälgimist, taskuhäälingute kuulamist, Eesti ajaloo vastu suurema huvi tekkimist ja koduigatsust. Eesti keelt nimetati „salakeeleks“, mis võõras keskkonnas eestlasi omavahel ühendab. Eesti keel ei olnud osalejate kirjeldustes ainult suhtlusvahend, vaid midagi kodust ja eristavat. Samuti mainiti Eesti toitu, puhtust, loodust, digilahendusi ja turvalisust. Need ei esinenud intervjuudes alati suurte rahvuslike sümbolitena, vaid pigem väikeste argiste märkidena, mille tähendus tuli välismaal tugevamalt esile. Suhtumine Eestisse muutus osalejate kirjeldustes

mitmekihilisemaks. Mitmel korral öeldi, et pärast väliskogemust osati Eestit rohkem hinnata. Mainiti Eesti bürokraatia vähesust, digiriigi toimimist, turvalisust, puhtust ja seda, et Eestis on paljud asjad lihtsamad kui mujal. Samas ei kirjeldatud Eestit ainult positiivselt. Intervjuudes toodi esile ka Eesti konservatiivsemaid hoiakuid, vanema põlvkonna kinnisemat mõtlemist, ühiskondlikku väiksust ja geograafilist isoleeritust. Ühes vastuses kõlas mõte: „Kodus võib vinguda, aga teised ei tohi midagi öelda.“ See näide annab edasi korraga kriitilist ja kaitsvat suhet Eestiga, ise võib Eesti puudusi näha, kuid väljastpoolt tulev kriitika võib siiski mõjuda ebamugavalt.

Mõnes vastuses kirjeldati, et väliskogemus andis kindlustunde, et Eestist eemal elamine ei tähenda eestluse kaotamist: „ei pea ohverdama eestlase identiteeti, kui kolid välismaale.“ See mõte tuli esile eriti siis, kui arutati tulevikuplaane või võimalust mõnda aega välismaal õppida ja töötada. Eestlus ei olnud osalejate jaoks ainult Eestis füüsiliselt viibimisega seotud. Pigem kirjeldati seda sidemena, mis võib püsida ka liikuvama eluviisi puhul.

4.4. Euroopa identiteet kui kogemus

Euroopa identiteedist räägiti intervjuudes ebakindlamalt ja mitmekesisemalt kui rahvuslikust identiteedist. Eestlaseks olemine oli osalejatele üldiselt konkreetsem, samas kui eurooplaseks olemine oli sageli hajusam ja sõltus rohkem olukorrast. Mõnes vastuses öeldi otse, et eurooplaseks olemisele ei oldud varem eriti mõeldud: „ma pole vist kunagi mõelnud otseselt, et ma olen eurooplane.“ Samas ei tähendanud see, et Euroopa oleks olnud tähtsusetu. Pigem kirjeldati Euroopat sageli kaudselt ehk läbi reisimise, sõprussuhete, õppimisvõimaluste, vaba liikumise ja ühiste väärtuste. Euroopa muutus osalejate jaoks nähtavaks eelkõige kogemuse kaudu. Ühes vastuses öeldi: „pärast Erasmust tundus Euroopa väiksem ja lähedasem.“ Selline kirjeldus kordus erineval kujul ka siis, kui räägiti sõpradest teistes riikides, võimalusest neile külla minna, reisimise lihtsusest või sellest, et teiste Euroopa riikide sündmused hakkasid rohkem korda minema. Arutelus märgiti, et Euroopa tegevus läheb pärast vahetust rohkem korda, sest isiklik kogemus paneb teistest riikidest hoolima. Euroopa ei olnud sellistes vastustes ainult institutsioon või geograafiline ala, vaid isiklikult kogetud kohtade, inimeste ja võimaluste võrgustik. Euroopa seostus intervjuudes ka väärtustega. Mainiti demokraatiat, sallivust, vaba liikumist, ligipääsu haridusele, sotsiaalseid õigusi ja elustandardeid. Ühes vastuses kirjeldati Euroopat sõnadega: „demokraatia, vaba liikumine ja võimalus õppida“. Samas ei räägitud Euroopa Liidu

institutsioonidest eriti palju. Pigem olid Euroopa tähendused seotud sellega, kuidas inimesed oma igapäevaelus neid võimalusi kogesid: sai õppida teises riigis, reisida ilma keeruliste piiranguteta ja suhelda eri riikidest pärit inimestega.

Euroopa identiteet tuli osalejate kirjeldustes esile ka vastanduste kaudu. Mõnel juhul muutus eurooplaseks olemine märgatavaks siis, kui suheldi Euroopa-väliste inimestega või võrreldi Euroopat näiteks USA või teiste piirkondadega. Sellistes olukordades kirjeldati Euroopa riikide vahelisi sarnasusi selgemalt. Samas ei tähendanud see, et kõik osalejad oleksid tundnud tugevat ühtekuuluvust just eurooplastega. Mõned ütlesid, et nad ei tajunud eurooplaste ja teiste rahvusvaheliste tudengite vahel väga suurt vahet. Teised mainisid, et otsisid sõpru teadlikult ka väljaspool Euroopat. Sellistes vastustes oli eurooplusest olulisem laiem rahvusvaheline kogemus.

4.5. Kuuluvuste kihilisus

Rahvusliku ja Euroopa identiteedi suhet kirjeldati intervjuudes enamasti kihilisena. Osalejad ei käsitlenud eestlust ja eurooplust üldjuhul vastanditena. Eestlus oli paljude jaoks lähem, isiklikum ja emotsionaalselt tugevam kuuluvus, samas kui Euroopa lisandus sellele laiema tasandina. Ühes vastuses sõnastati see väga selgelt: „eestlus on tuum ja Euroopa on väliskiht.“ Teises vastuses öeldi sarnaselt: „baas on olla eestlane; esimene eestlane ja siis eurooplane.“ Need sõnastused kordasid mõtet, et Euroopa identiteet ei asenda rahvuslikku kuuluvust, vaid paikneb selle kõrval või ümber. Samas ei olnud see suhe alati püsiv ega ühesugune. Identiteet sõltus sellest, kellega oldi koos ja millises keskkonnas ennast kirjeldati. Ühes arutelus tuli esile mõte: „Eestis eurooplane, välismaal eestlane.“ See tähendab, et Eestis või Tartu rahvusvahelises keskkonnas võidi ennast rohkem eurooplase või rahvusvahelise inimesena tajuda, samas kui välismaal muutus esimesena nähtavaks eestlus. Ühes teises vastuses kirjeldati olukorda nii: „Euroopa-väliste tudengitega tundsin rohkem, et olen eurooplane, aga teiste eurooplaste seas pigem eestlane.“ Sellised vastused näitavad, et kuuluvus ei olnud intervjuudes üks lõplik enesemääratlus, vaid liikus vastavalt võrdlusruumile.

Intervjuudes kerkisid esile ka piirkondlikud kuuluvused, mis jäid rahvusliku ja Euroopa identiteedi vahele. Mainiti Balti, Põhja-Euroopa, Ida-Euroopa, väikeriikide ja soome-ugri läheduse kogemust: „lätlaste, leedukate ja soomlastega oli kuidagi lihtsam suhestuda.“ Teisalt mainiti Ida-Euroopa ühist ajalugu ja seda, et teatud poliitilisi või ajaloolisi teemasid mõisteti Ida-Euroopa taustaga inimeste seas sarnasemalt: „Ida-Euroopa inimesed said teatud teemadest kuidagi teistmoodi aru kui Lääne-Euroopa omad.“ Need piirkondlikud kihid ilmusid eriti siis, kui räägiti Euroopa-

sisestest erinevustest. Osalejad ei kirjeldanud Euroopat alati ühtse ruumina. Eesti paigutus nende jutus kord Põhja-Euroopa, kord Balti, kord Ida-Euroopa, kord väikeriigi või soome-ugri tausta kaudu. Samuti mainiti, et teised eurooplased ei tee alati väikeriikidel või Balti riikidel hästi vahet. Sellised kogemused tegid nähtavaks, et eurooplus sisaldab erinevaid sisemisi jaotusi ning Eesti positsioon Euroopas ei ole osalejate jaoks alati üheselt määratletav.

4.6. Kogemuse pikem mõju

Õpirände mõju ei piirdunud rahvusliku ja Euroopa identiteediga. Intervjuudes räägiti palju ka isiklikust arengust, julgusest, iseseisvusest ja tulevikuplaanidest. Mitmed osalejad kirjeldasid, et välismaal elamine andis kindlustunde, et nad saavad võõras keskkonnas hakkama. Ühes vastuses võeti muutus kokku sõnadega: „kõik on tehtav.“ Selline mõte kordus eri kujul ka teistes vastustes, milles räägiti julgusest, elurõõmust, iseseisvusest ja sellest, et maailm tundub pärast vahetust ligipääsetavam.

Tulevikuplaanide puhul mainiti soovi uuesti välismaale minna, õppida magistriõppes teises riigis, töötada rahvusvahelises keskkonnas või siduda tulevane töö rahvusvahelise suhtlusega. Ühes vastuses öeldi: „(Soovin) korra välismaale kolida, siis tagasi Eestisse.“ See näitab, et õpiränne avas osalejate jaoks uusi võimalusi, kuid ei tähendanud tingimata soovi Eestist püsivalt lahkuda. Mitmel korral väljendati mõtet, et välismaal võiks elada või töötada ajutiselt, kuid pikemas plaanis jäi Eesti oluliseks kodukohaks. Mõne osaleja jaoks kinnitas väliskogemus, et Eesti on hea koht, kuhu tagasi tulla. Samal ajal muutus rahvusvaheline eluviis mõeldavamaks: välismaal õppimine, lühiajaline töö, rahvusvahelised projektid või koostöö teiste riikidega ei tundunud enam kauged või hirmutavad. Tulevikuplaanides põimusid seega liikuvus ja kodutunne. Eesti jäi oluliseks, kuid selle kõrvale tekkis rohkem rahvusvahelisi võimalusi.

Kokkuvõttes ilmnes tulemuste peatükis, et õpirändekogemus ei toonud kaasa üht lihtsat identiteedimuutust. Mõne osaleja jaoks tugevnes rahvuslik identiteet, mõne jaoks jäi see samaks, mõne jaoks muutus olulisemaks hoopis laiem rahvusvaheline või Euroopa kogemus. Korduv muster oli aga see, et välismaal viibimine pani osalejaid oma kuuluvusi rohkem märkama ja neist rohkem rääkima.

5. JÄRELDUSED

Käesolev peatükk tõlgendab tulemuste peatükis esitatud empiirilisi leide töö teoreetilise raamistiku valguses. Kui tulemuste peatükis kirjeldati, mida osalejad fookusgruppides rääkisid, siis siin analüüsitakse, mida need tulemused tähendavad uurimisküsimuste, varasema kirjanduse ja töö keskse teoreetilise ootuse seisukohalt.

5.1. Rahvuslik identiteet

Esimene oluline järeldus on, et väliskogemus ei nõrgendanud osalejate rahvuslikku identiteeti. Vastupidiselt näitasid tulemused, et rahvuslik identiteet muutus välismaal sageli nähtavamaks ja emotsionaalselt olulisemaks. Osalejad kirjeldasid Eesti keele igatsust, Eesti uudiste jälgimist, Eesti tutvustamist teistele ning koduigatsust. Seda võib tõlgendada kui rahvusliku identiteedi refleksiivsemaks muutumist: osalejad ei pruukinud saada „rohkem eestlasteks“, kuid nad hakkasid teadlikumalt tajuma, mida eestlaseks olemine nende jaoks tähendab.

Leidu toetab Tajfeli ja Turneri sotsiaalse identiteedi teooriaga, mille järgi grupikuuluvus muutub oluliseks võrdluses teiste gruppidega. Eestis olles on eestlus sageli vaikiv taust, kuid välismaal muutub see suhtluse objektiks. Kui osalejalt küsitakse, kust ta tuleb või mis keel on eesti keel, peab ta oma rahvuslikku kuuluvust sõnastama. Just sellistes olukordades muutus eestlus osalejate jaoks nähtavaks. Samas täpsustavad andmed teooriat. Sotsiaalse identiteedi teooria võib jätta mulje, et rahvuslik identiteet tugevneb eelkõige vastandumise kaudu. Intervjuudes ei olnud vastandumine siiski domineeriv ega alati konfliktne. Eestlus tuli esile pigem seletamise, tutvustamise, igatsuse ja võrdlemise kaudu. Osalejad ei kirjeldanud teisi rahvusi vastastena, vaid pigem peeglitena, mille kaudu oma päritolu selgemini näha. Seetõttu on täpsem rääkida mitte rahvusliku identiteedi kaitsvast sulgumisest, vaid rahvusliku identiteedi teadlikumaks muutumisest. See tulemus täiendab ka Andersoni ja Smithi rahvusliku identiteedi käsitlusi. Anderson aitab mõista, miks side Eestiga säilis ka füüsiliselt eemal olles: eesti keel, meedia ja ühised kultuurilised viited hoidsid rahvuslikku kogukonda osalejate jaoks elavana. Smithi käsitus aitab seletada, miks keelel, ajaloomälul ja kultuuril oli osalejate jaoks oluline tähendus. Samas näitab empiiriline materjal, et rahvuslik identiteet ei püsinud ainult mineviku ja kultuurilise pärandi tõttu. See muutus aktiivseks just rahvusvahelises suhtluses. Siin haakub tulemus Carnine'i käsitlusega, mille järgi rahvusvahelised suhted võivad muuta rahvuslikku identiteeti refleksiivsemaks ja paindlikumaks.

Oluline nüanss on see, et rahvuslik identiteet ei olnud osalejate jaoks ainult positiivne uhkus. Eestit hakati välismaal rohkem hindama, kuid samal ajal nähti selgemalt ka Eesti kitsaskohti: konservatiivsemaid hoiakuid, väikeriigi suletust, geograafilist kaugust või ühiskondlikku kinnisust. See kriitiline mõõde on oluline, sest see näitab, et rahvusliku identiteedi tugevnemine ei tähendanud idealiseerimist. Pigem muutus Eesti osalejate jaoks keerukamaks võrdluspunktiks: midagi, mida väärtustada, aga ka midagi, mida kriitiliselt hinnata.

5.2. Euroopa identiteedi

Teine järeldus puudutab Euroopa identiteeti. Teooria põhjal võis eeldada, et Erasmus+ kogemus loob soodsa keskkonna Euroopa identiteedi tugevnemiseks. Tulemused näitasid aga, et see mõju oli ebaühtlane. Euroopa identiteet ei olnud osalejate jaoks sama loomulik ega emotsionaalselt tugev kui rahvuslik identiteet. Paljud rääkisid Euroopast pigem kogemuste, võimaluste ja väärtuste kaudu kui otsese enesemääratlusena. Mõte „ma ei ole vist mõelnud, et olen eurooplane“ näitab hästi, et eurooplus ei pruukinud olla osalejate igapäevane identiteedikategooria. See ei tähenda, et Euroopa ei oleks muutunud tähenduslikuks. Euroopa ilmus intervjuudes sageli kaudselt: reisimise lihtsuse, Schengeni ala, Erasmus+ stipendiumi, välisülikooli, rahvusvaheliste sõprade, demokraatia, sotsiaalsete õiguste ja õppimisvõimaluste kaudu. Osalejad ei rääkinud Euroopast eriti institutsioonide kaudu, kuid kirjeldasid Euroopat elatud võimalusruumina. See tulemus haakub tugevalt Fligsteini käsitlusega euroopaülestest sotsiaalsetest väljadest. Euroopa muutus osalejate jaoks lähedasemaks siis, kui neil tekkisid isiklikud kontaktid ja kogemused teistes riikides. Samas ilmnes ka Fligsteini käsitluse piirang: piiriülene kogemus ei tähendanud alati Euroopa identiteedi tugevnemist. Mõnel juhul kasvas pigem üldine rahvusvaheline enesetaju. Osalejad võisid tunda end pärast vahetust avatumana ja rahvusvahelisemana, kuid mitte tingimata selgemalt eurooplasena. See on pingekoht varasema kirjandusega, eriti selliste käsitlustega, mis rõhutavad Erasmus+ programmi Euroopa identiteeti tugevdavat rolli. Mitchelli (2012) käsitlus Erasmusest kui Euroopa kodanikukogemusest leiab osaliselt kinnitust: Euroopa muutus osalejate jaoks praktilisemaks ja lähedasemaks. Kuid tulemused toetavad samal ajal Sigalase ettevaatlikumat järeldust, et Euroopa identiteedi kasv ei ole automaatne. Õpiränne võib küll suurendada kontakti Euroopa riikidega, kuid see kontakt võib väljenduda väga erinevalt, näiteks Euroopa identiteedina, rahvusvahelise avatusena, reisisoovina või lihtsalt teadmisenä, et välismaal hakkama saamine on võimalik.

Seega ei saa käesoleva töö põhjal väita, et Erasmus+ tugevdab Euroopa identiteeti ühtemoodi kõigil osalejatel. Täpsem on öelda, et Erasmus+ teeb Euroopa lihtsamini kogetavaks. Kas sellest kujuneb identiteet, sõltub sellest, kuidas osaleja oma kogemust mõtestab ja millised suhted tal välismaal tekivad.

5.3. Rahvuslik ja Euroopa identiteet koos

Töö keskne uurimisküsimus puudutas rahvusliku ja Euroopa identiteedi suhet. Tulemused näitasid, et osalejad ei tajunud neid enamasti vastandlikena. Eestlus jäi paljude jaoks tugevamaks ja lähemaks kuuluvuseks, kuid Euroopa võis lisanduda sellele laiema kihina. Seda väljendasid hästi vastused, milles eestlust nimetati „tuumaks“ ja Euroopat „väliskihiks“. Leide toetab ka varasem Risse mitmetasandilise identiteedi käsitlus. Osalejad ei pidanud valima, kas nad on eestlased või eurooplased. Nad võisid olla mõlemat, kuid eri olukordades erineva rõhuasetusega. Euroopa-väliste tudengitega suheldes võis esile tulla eurooplus, teiste eurooplaste seas aga eestlus. Eestis tagasi olles võis mõni osaleja tajuda end rahvusvahelisema või euroopalikumana kui enne vahetust. See näitab, et identiteet ei olnud staatiline, vaid sõltus suhtluskeskkonnast. Tulemused ei toetanud täielikult harmoonilise mitmetasandilise identiteedi ideed. Rahvuslik ja Euroopa identiteet ei olnud küll vastandlikud, kuid nad ei sulandunud ka üheks sujuvaks tervikuks. Nende vahele tekkisid piirkondlikud ja ajaloolised kihid: Balti, Põhja-Euroopa, Ida-Euroopa, väikeriigi ja soome-ugri kuuluvus. Need vahepealsed tasandid olid mõnikord osalejate jaoks konkreetsemad kui üldine eurooplus. See on üks töö olulisemaid üllatavamaid tulemusi. Teooriaosas keskendus raamistik peamiselt rahvusliku ja Euroopa identiteedi suhtele, kuid intervjuudes tuli tugevalt esile, et Eesti noored ei paiguta end ainult teljele „Eesti-Euroopa“. Nad paigutavad end ka Euroopa sees. Ida- ja Lääne-Euroopa erinevused, Balti regioon, Põhja-Euroopa kuvand ja väikeriigi kogemus mõjutasid seda, kuidas osalejad eurooplust tajusid. Seega ei ole Euroopa identiteet ainult rahvusliku identiteedi kohal paiknev lisakiht, vaid sisemiselt eristunud ruum, kus Eesti asukoht võib olla mitmeti tõlgendatav. Euroopa ei ilmnenud osalejate jaoks ainult poliitilise või väärtuspõhise kogukonnana. See ilmnes ka sisemiste hierarhiate, piirkondlike erinevuste ja ajalooliste kogemuste kaudu. Näiteks Ida-Euroopa ühise ajaloo mainimine või tunne, et Lääne-Euroopa tudengid ei mõista teatud poliitilisi kogemusi samamoodi, näitab, et Euroopa identiteet ei ole ühtlane.

5.4. Sotsiaalne keskkond

Tulemused näitasid, et õpirände mõju sõltus vähem programmis osalemise faktist ja rohkem sellest, milline oli osaleja sotsiaalne keskkond välismaal. See järeldus on kooskõlas Sigalase ja Carnine'i käsitlustega, mille järgi identiteedimuutus ei teki pelgalt mobiilsusest, vaid suhtlusest ja suhete kvaliteedist. Mõnel juhul kujunes kogemus rahvusvahelise tudengiringi kaudu. See võis olla väga toetav ja avardav, sest eri riikidest pärit tudengid olid samas olukorras. Samas võis selline kogemus jääda ka „Erasmuse mulli“ piiridesse. Kui suhtlus toimus peamiselt teiste vahetustudengitega ja kohalikku ühiskonda puututi vähe, kujunes kogemus küll rahvusvaheliseks, kuid mitte tingimata sügavalt sihtriigi või Euroopa ühiskonnaga seotuks. See on oluline kriitiline täiendus Erasmus+ positiivset mõju rõhutavale kirjandusele. Rahvusvaheline suhtlus ei ole iseenesest veel sügav kultuuridevaheline õppimine. Sõpruskond võib olla rahvusvaheline, kuid samal ajal üsna eraldatud kohalikust ühiskonnast. Sellisel juhul võib osaleja küll saada juurde enesekindlust ja rahvusvahelisi kontakte, kuid Euroopa identiteedi kujunemine võib jääda kaudseks või pinnapealseks.

Teisalt ei saa järeldada, et ainult kohalikega suhtlemine oleks „parem“ või identiteedi mõttes olulisem. Mõne osaleja jaoks muutus Euroopa või rahvusvaheline ruum tähenduslikuks just teiste vahetustudengite kaudu. Seega ei ole küsimus ainult selles, kas suheldi kohalike või rahvusvaheliste tudengitega, vaid selles, kas suhted olid osaleja jaoks tähenduslikud. Tähenduslik kontakt võis tekkida nii kohaliku tudengi, teise eurooplase kui ka Euroopa-välise inimesega. Siin ilmneb pinge: teooria eeldab sageli, et piiriülene kontakt soodustab Euroopa identiteeti, kuid intervjuudes näitas kontakt mõnikord hoopis rahvusliku identiteedi tugevamat teadvustumist või üldisemat rahvusvahelist avatust. See ei lükka varasemat kirjandust ümber, kuid näitab, et kontaktide mõju ei ole ühe suunaga. Sama kogemus võib korraga tugevdada eestlust, muuta Euroopat lähedasemaks ja kasvatada globaalset enesetaju.

5.5. Töö üldine järeldus

Töö üldine järeldus on, et rahvusvaheline õpiränne muudab Eesti noorte identiteeti eelkõige mitmekihilisemaks ja teadlikumaks. See ei vii rahvusliku identiteedi kadumiseni ega tekita automaatselt tugevat Euroopa identiteeti. Pigem loob õpiränne olukorra, kus noor peab end uues keskkonnas paigutama: eestlase, eurooplase, piirkondliku taustaga inimese või laiemalt rahvusvahelise inimesena. Rahvuslik identiteet osutus selles protsessis püsivaks, kuid mitte

muutumatuks. See muutus nähtavamaks, isiklikumaks ja mõnel juhul kriitilisemaks. Euroopa identiteet osutus olemasolevaks, kuid sageli kaudseks: see väljendus rohkem kogemustes, väärtustes ja võimalustes kui otseses enesemääratluses. Rahvusvaheline identiteet või avatus ilmus mõnel juhul isegi tugevamalt kui eurooplus.

Varasema kirjandusega võrreldes toetab töö Sigalase ettevaatlikumat positsiooni rohkem kui väga optimistlikku arusaama Erasmusest kui automaatsest Euroopa identiteedi loojast. Samas ei lükka töö ümber Mitchelli ega Fligsteini käsitlusi. Pigem täpsustab neid kinnitades, et Erasmus+ tõepoolest muudab Euroopa kogetavaks, kuid sellest kogemusest võib sündida erinevaid identiteedilisi tulemusi. Mõne jaoks tähendab see tugevamat Euroopa kuuluvust, mõne jaoks tugevamat eestlust, mõne jaoks rahvusvahelist avatust ja mõne jaoks lihtsalt kindlust, et maailm on ligipääsetavam. Praktiliselt näitavad tulemused, et Erasmus+ programmi mõju sõltub suuresti sotsiaalse kogemuse kvaliteedist. Kui eesmärk on toetada kultuuridevahelist õppimist ja Euroopa kuuluvustunnet, ei piisa ainult välismaale mineku võimalusest. Oluline on ka see, milliseid kontakte tudengid loovad, kas nad pääsevad ligi kohalikele võrgustikele, kas nad jäävad ainult vahetustudengite ringi ning kas neil on võimalus oma kogemust hiljem mõtestada.

Uurimusel on siiski piirangud. Fookusgrupid ei võimalda teha üldistusi kõigi Eesti Erasmus+ osalejate kohta. Samuti põhineb analüüs osalejate enesekirjeldustel. Mõne osaleja rahvusvaheline kogemus võis ulatuda Erasmus+ programmist kaugemale, mistõttu ei saa kõiki muutusi omistada ainult Erasmus+ programmile. Edasistes uuringutes võiks sama teemat uurida suurema valimiga ning võrrelda osalejaid nendega, kellel rahvusvahelist õpirändekogemust ei ole.

6. KOKKUVÕTE

Käesoleva lõputöö eesmärk oli uurida, kuidas Euroopa Liidu noorte liikuvusprogrammid, eelkõige Erasmus+, mõjutavad Eesti noorte rahvuslikku ja Euroopa identiteeti ning kuidas need kaks kuuluvustasandit osalejate kogemustes omavahel suhestuvad. Töö keskne uurimisprobleem lähtus küsimusest, kas rahvusvaheline õpiränne tugevdab Euroopa identiteeti rahvusliku identiteedi arvelt või kujunevad need pigem paralleelsete ja teineteist täiendavate identiteetidena.

Teoreetilises raamistikus käsitleti identiteeti eelkõige kuuluvustunde, enesesuhestumise ja kontekstis aktiveeruva enesemääratlusena. Rahvusliku identiteedi puhul rõhutati keele, kultuuri, ajaloomälu ja kujuteldava kogukonna tähtsust, kuid samal ajal toodi välja, et rahvusvahelised suhted võivad muuta rahvusliku kuuluvuse teadlikumaks. Euroopa identiteedi puhul eristati institutsionaalset, väärtuspõhist ja kogemuslikku mõõdet. See eristus oli oluline, sest Euroopa Liidu praktiliste võimaluste kasutamine, Euroopa väärtustega nõustumine ja eurooplasena enesemääratlemine ei ole üks ja sama. Metoodiliselt põhines töö kvalitatiivsel uurimisstrateegial. Andmestiku moodustasid kolm fookusgruupiintervjuud rahvusvahelise õpirände kogemusega Eesti noorega. Materjali analüüsi teemaatilise analüüsi abil, kasutades nii teoreetilisest raamistikust lähtuvaid kui ka intervjuudest esile kerkinud koode.

Tulemused näitasid, et õpirändekogemust kirjeldati peamiselt võimalusena ennast proovile panna, õppida keelt, kogeda uut keskkonda ja näha elu väljaspool Eestit. Erasmus+ stipendium ja programmi korralduslik raamistik muutsid selle kogemuse paljudele osalejatele praktiliselt võimalikuks. Samas kujunes kogemuse tähendus suurel määral sotsiaalse keskkonna kaudu. Mõne osaleja jaoks oli vahetusperioodi keskmes rahvusvaheline tudengiring ja ESN-i üritused, teise jaoks suhtlus kohalikega. See näitas, et õpirännet ei saa käsitleda ühtse kogemusena: sama programmi sees võivad kujuneda väga erinevad sotsiaalsed ja identiteedilised kogemused.

Rahvusliku identiteedi puhul ilmnis kõige selgemalt, et eestlus ei nõrgenenud, vaid muutus välismaal nähtavamaks. Osalejad kirjeldasid Eesti keele igatsust, Eesti meedia jälgimist, Eesti tutvustamist teistele ning koduigatsust. Samas ei saa kõiki neid kogemusi tõlgendada lihtsa rahvusliku identiteedi tugevnemisena. Mitmel juhul oli täpsem rääkida eestluse teadvustumisest: osalejad ei muutunud tingimata „rohkem eestlasteks“, vaid hakkasid välismaal selgemalt märkama, mida Eesti, eesti keel ja eestlaseks olemine nende jaoks tähendavad. Väliskogemus muutis Eesti ka võrdluseks. Mõnda Eesti omadust, näiteks turvalisust ja digilahendusi, hakati rohkem väärtustama, kuid samal ajal nähti ka Eesti ühiskonna kitsaskohti, näiteks

konservatiivsemaid hoiakuid või väikeriigi piiratust. Euroopa identiteet ilmnes intervjuudes ebaühtlasemalt ja sageli kaudsemalt. Osalejad ei rääkinud eurooplaseks olemisest sama loomulikult kui eestlaseks olemisest, kuid Euroopa muutus nende jaoks mitmel juhul tuttavamaks ja isiklikumaks ruumiks. Euroopat kirjeldati reisimise, Schengeni ala, õppimisvõimaluste, Erasmus+ stipendiumi, rahvusvaheliste sõprade ja jagatud väärtuste kaudu. Seega muutus Euroopa sageli kogemuslikult lähedasemaks, kuid see ei tähendanud alati otsest Euroopa identiteeti. Mõne osaleja puhul kujunes pigem laiem rahvusvaheline enesetaju kui selge eurooplaseks olemise tunne. See oli töö üks olulisemaid täpsustusi varasema kirjanduse suhtes: Erasmus+ võib muuta Euroopa kogetavaks, kuid kogetav Euroopa ei muutu alati identiteediks. Rahvusliku ja Euroopa identiteedi suhe osutus mitmekihiliseks. Osalejad ei tajunud neid üldjuhul vastandlikena. Eestlust kirjeldati sageli tuumana, mille kõrvale võis lisanduda mõõde. Samas ei sulandunud need kuuluvused täielikult üheks tervikuks. Intervjuudes ilmusid nende vahele piirkondlikud kuuluvused, nagu Balti, Põhja-Euroopa, Ida-Euroopa, väikeriigi ja soome-ugri kogemus. Eriti oluline oli Ida- ja Lääne-Euroopa eristus ning tunne, et teatud ajaloolisi või poliitilisi kogemusi mõistetakse Ida-Euroopa taustaga inimeste seas teisiti.

Järelduste peatükis selgus, et töö tulemused toetavad osaliselt käsitlusi, mille järgi piiriülene mobiilsus võib muuta Euroopa noorte jaoks lähedasemaks ja tähenduslikumaks. Samas kinnitavad tulemused ka ettevaatlikumaid lähenemisi, mille järgi Euroopa identiteedi tugevnemine ei ole automaatne. Rahvusvaheline suhtlus võib viia erinevate tulemusteni: see võib tugevdada rahvusliku kuuluvuse teadvustamist, muuta Euroopa praktiliselt lähedasemaks, kasvatada üldist rahvusvahelist avatust või mõjutada tulevikuplaane ilma selge identiteedimuutusega. Seetõttu on töö keskne järeldus, et Erasmus+ ja muu õpiränne ei loo ühte kindlat identiteedimustrit, vaid avab olukorra, kus noored paigutavad end uues võrdlusruumis ümber. Praktiliselt osutab töö sellele, et õpirände identiteediline mõju sõltub suuresti sotsiaalse kogemuse kvaliteedist. Kui eesmärk on toetada kultuuridevahelist õppimist ja Euroopa kuuluvustunnet, ei piisa ainult välismaale mineku võimalusest. Oluline on, kas tudengid loovad tähenduslikke kontakte kohalike ja teiste rahvusvaheliste tudengitega, kas nad jäävad peamiselt vahetustudengite ringi ning kas neil on võimalus oma kogemust hiljem mõtestada. Ülikoolid ja Erasmus+ koordinaatorid võiksid seetõttu pöörata lisaks administratiivsele korraldusele tähelepanu ka sotsiaalse lõimumise ja refleksiooni toetamisele.

Uurimusel on ka mitu piirangut. Valim oli väike ja eesmärgipärane ning tulemusi ei saa üldistada kõigile Eesti Erasmus+ või õpirändeprogrammis osalenud noortele. Analüüs põhines fookusgruupiintervjuudel ja osalejate tagasivaatelistel enesekirjeldustel, mistõttu ei saa teha põhjuslikke järeldusi identiteedi muutumise ulatuse kohta. Edasistes uuringutes võiks sama teemat uurida suurema ja mitmekesisema valimiga, võrrelda õpirändes osalenud noori nendega, kellel sellist kogemust ei ole, ning jälgida identiteedi muutumist pikema aja jooksul.

Kokkuvõttes näitab töö, et rahvusvaheline õpiränne ei muuda Eesti noori vähem eestlasteks ega tee neist automaatselt rohkem eurooplasi. Pigem muudab see kuuluvused nähtavamaks ja mitmekihilisemaks. Välismaal muutub eestlus sageli selgemini tajutavaks, Euroopa praktilisemaks ja isiklikumaks ning rahvusvaheline ruum vähem kaugeks. Identiteet kujuneb selles protsessis mitte ühe sirgjoonelise muutusena, vaid konkreetsete suhete, võrdluste, keelekogemuste, sotsiaalsete olukordade ja tulevikuplaanide kaudu.

7. KASUTATUD ALLIKAD

- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso. 1-36.
- Beck, U. (2006). *The cosmopolitan vision*. Cambridge: Polity Press.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond "Identity." *Theory and Society*, 29(1), 1-47. <http://www.jstor.org/stable/3108478>
- Bruter, M. (2005). *Citizens of Europe? The emergence of a mass European identity*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230501539>
- Carnine, J. (2015). The impact on national identity of transnational relationships during international student mobility. *Journal of International Mobility*, 3(1), 11-30. <https://doi.org/10.3917/e.jim.001.0011>
- Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (Toim.). (2009). *European identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cojocaru, C. (2019). Erasmus mobilities and European identity: An exploratory incursion. *Journal of Educational Sciences*, 20(2), 66-78. DOI: 10.35923/JES.2019.2.06
- Delanty, G. (2009). *The cosmopolitan imagination: The renewal of critical social theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flick, U. (2018). *An Introduction to Qualitative Research*. (4th ed.). Los Angeles: SAGE
- Fligstein, N. (2008). *Euroclash: The EU, European identity, and the future of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Habermas, J. (1998). *The inclusion of the other: Studies in political theory*. Cambridge: MIT Press.

- King, R., & Ruiz-Gelices, E. (2003). International student migration and the European “year abroad”: Effects on European identity and subsequent migration behaviour. *International Journal of Population Geography*, 9(3), 229-252. DOI: 10.1002/ijpg.280
- Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2015). *Focus groups: A practical guide for applied research* (5th ed.). Los Angeles: SAGE.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. Los Angeles: SAGE
- Mitchell, K. (2012). Student mobility and European identity: Erasmus study as a civic experience? *Journal of Contemporary European Research*, 8(4), 490-518.
<https://doi.org/10.30950/jcer.v8i4.473>
- Mitchell, K. (2015). Rethinking the Erasmus effect on European identity. *Journal of Common Market Studies*, 53(2), 330-348. <https://doi.org/10.1111/jcms.12152>
- Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks: SAGE.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Thousand Oaks: SAGE.
- Risse, T. (2010). *A community of Europeans? Transnational identities and public spheres*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sigalas, E. (2010). Cross-border mobility and European identity: The effectiveness of intergroup contact during the Erasmus year abroad. *European Union Politics*, 11(2), 241-265.
<https://doi.org/10.1177/1465116510363656>
- Smith, A. D. (1991). *National identity*. London: Penguin Books
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Toim.), *The social psychology of intergroup relations* 33-47. Monteray: Brooks/Cole.

8. LISAD

Lisa 1. Fookusgrupiintervjuu küsimused

Soojendusküsimus:

- Palun tutvustage end lühidalt (eesnimi, eriala, kus käis).

1. Taust ja kogemus

- (1) Mis oli teie peamine motivatsioon vahetusõpingutele minekuks?
- (2) Kuidas kirjeldaksite oma üldist kogemust välismaal?
 - a. Milline oli teie igapäevane sotsiaalne keskkond (nt rahvusvaheline vs kohalikud sõbrad)?

2. Identiteetidid

- (3) Kui räägime poliitilisest või kultuurilisest identiteedist, siis kuidas ennast kirjeldaksite: eestlane, eurooplane, mõlemad, midagi muud?
 - a. Mida tähendab teie jaoks “olla eestlane”? Mida tähendab “olla eurooplane”?
 - b. Kuidas need kaks tasandit - eestlane ja eurooplane - kokku sobituvad? Kas on olukordi, milles tunnete end rohkem eestlasena kui eurooplasena või vastupidi?

3. Identiteetidid ja välisõpingud

- (4) Kas välismaal viibimine pani teid rohkem mõtlema sellele, et olete eestlane? Millistes olukordades see kõige rohkem esile tuli / kuidas see väljendus?
- (5) Kuidas muutus teie arusaam eestlusesse või suhtumine Eestisse pärast vahetuskogemust?
 - a. Mis seda muutust/muutuse puudust teie arvates selgitab?
 - b. Kas tunnete, et teie rahvuslik identiteet tugevnes, nõrgenes või jäi samaks? Miks?
- (6) Kuidas Erasmus+ kogemus mõjutas teie Euroopa identiteeti?
 - a. Millised kogemused (nt reisimine, rahvusvahelised sõbrad, ühine õpikeskkond) seda enim kujundasid?
 - b. Kas tundsite välismaal olles rohkem ühtekuuluvust teiste eurooplastega? Miks või miks mitte?

4. Mitmetasandiline identiteet (rahvuslik vs Euroopa)

(7) Kuidas mõjutas Erasmus+ kogemus seda, kuidas eestlaseks versus eurooplaseks olemine omavahel suhestuvad, kas see tõi need identiteedid omavahel lähemale või kaugemale?

5. Refleksioon ja järeldused

(8) Mis oli teie jaoks kõige olulisem muutus identiteedis pärast Erasmus+ kogemust?

a. Kuidas on see kogemus mõjutanud teie tulevikuplaane (nt õppimine, töötamine välismaal)?

b. Kas tunnete end pärast seda kogemust rohkem “rahvusvahelise inimesena”?

(9) Kas te arvate, et inimesed, kes osalevad Erasmus+ programmis, mõtlevad identiteedist teistmoodi kui need, kes ei osale?

(10) Kas on midagi olulist teie identiteedi või Erasmus+ kogemuse kohta, mida me ei käsitlenud, kuid mida sooviksite lisada?

Lisa 2. Koodipuu

Kood	Alakood	Näide
Motivatsioon minekuks	Enese proovilepanek	„Ma tahtsin ennast proovile panna. Kuidas välismaal päriselt elada on, mitte ainult reisile minna.“
	Keelepraktika	„Parim viis keelt õppida on olla keskkonnas, kus ei ole muud varianti, kui proovida seda keelt rääkida.“
	Stipendium ja võimalused	„Kui juba on see võimalus, et sul makstakse välismaal elamine kinni, siis tuleb see ära võtta.“
Sotsiaalne keskkond	Rahvusvaheline tudengiring	„Minu tutvusringkond oli põhimõtteliselt ainult rahvusvaheline seltskond.“
	Suhtlus kohalikega	„Elasin saksa peres ja suhtlesin peamiselt sakslastega.“

	Erasmuse mull	„Aktiivsed ESN-i üritused löid kiiresti rahvusvahelise sõpruskonna, aga kohalikega suhtlemist jäi vähemaks.“
	Ainuke eestlane	„Kuna ma olin seal ainus eestlane, siis pidin rohkem seletama, mis Eesti on.“
Rahvuslik identiteet	Eesti tutvustamine	„Pidin teistele seletama Eesti kultuuri ja seda, mis meil tähtpäevadel tehakse.“
	Keel ja kultuur	„Eesti keel ja Eesti meedia olid kuidagi rohkem koduga seotud kui varem.“
	Kriitiline eestlus	„Mul on uhkus olla eestlane kultuuripärandi mõttes, aga ma ei nõustu alati Eestis levinud vaadetega.“
Euroopa identiteet	Euroopa kui väärtusruum	„Euroopa tähendab minu jaoks demokraatiat, vaba liikumist ja võimalust õppida.“
	Euroopa kui kogemusruum	„Pärast Erasmust tundus Euroopa väiksem ja lähedasem.“
	Euroopa kui võimaluste andja	„Erasmus+ stipendium tegi välismaal õppimise päriselt võimalikuks.“
	Euroopa identiteedi lähenemine	„Ma pole vist mõelnud, et ma olen eurooplane, aga pärast vahetust on Euroopa palju lähem.“
Mitmetasandiline identiteet	Eestlus ja Euroopalus koos	„Ma olen kindlasti eestlane, aga pärast Erasmust saan rohkem aru ka sellest Euroopa poolest.“
	Kontskstist sõltuv ideniteet	„Euroopa-väliste tudengitega tundsin rohkem, et olen eurooplane, aga teiste eurooplaste seas pigem eestlane.“

	Teadvustamine, mitte muutumine	„Võib-olla see, mis on muutunud, on pigem mentaliteet, mitte identiteet.“
Piirkondlik erinevus	Balti ja Põhja-Euroopa lähedus	„Lätlaste, leedukate ja soomlastega oli kuidagi lihtsam suhestuda.“
	Ida-Euroopa kogemus	„Ida-Euroopa inimesed said teatud teemadest kuidagi teistmoodi aru kui Lääne-Euroopa omad.“
Eesti väikeriigina	Väiksus kui piirang	„Eesti oli liiga väike. Tahtsin näha suurt maailma.“
	Väiksus kui erilisus	„Välismaal sain rohkem aru, kui erinev Eesti tegelikult on.“
Tulevikuplaanid	Rahvusvaheline suund	„Ma sooviksin minna magistrisse kuskile välismaale.“
	Rahvuslik suund	„Võib-olla töötaksin mõnda aega välismaal, aga pikemas plaanis on Eesti ikkagi hea koht, kus elada.“

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maris Meelimäe, (isikukood 60204270844) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose, „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks: Euroopa Liidu noorte liikuvusprogrammide mõju identiteedile“ („Remain Estonians, But Also Become Europeans: The Impact of European Union Youth Mobility Programmes on Identity“) mille juhendaja on Helen Urmann, MA

1. reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.